

Baloldali önrevízió

GÁLL ERNŐ LEVELESKÖNYVÉRŐL



Korunk–Napvilág
Kolozsvár, 2009
803 oldal, 5400 Ft

A magyar baloldal kétségtelenül árnyékba, mondhatnám így is: „bizalmi válságba” került a rendszerváltozás után következő két évtizedben: nem tudta elhárítani magáról azokat a vádak, amelyek a mögöttünk álló kommunista korszak bűneinek és mulasztásainak következményei voltak, és tulajdonképpen viselnie kellett ezeknek a történelmi vétkeknek az ódiúját. Mindennek nagyrészt az volt az oka, hogy a baloldal hosszú időn át nem volt képes hitelesen elhatárolódni a Kádár János névvel jelzett korszaktól, és persze az is, hogy a baloldal vezető képviselői nemegyszer ugyanabból a politikai környezetből érkeztek, amely felelős volt a korábbi bűnökért. Néhány évtizeddel korábban még ki lehetett volna állítani egy „bűntelen” baloldali garnitúrát, mindenekelőtt a nagyon korán felszámolt szociáldemokrácia és a népi baloldal (az egykori parasztpárt) képviselőiből, az utolsó alkalmat erre az 1956-os forradalom kínálta fel, akkor még voltak teljesen hiteles baloldali személyiségek. Mindenesetre az, hogy a magyar baloldal helyzete ilyen kedvezőtlenül alakult, nagyban rányomta bélyegét az

új magyar demokrácia visszasságaira, fejlődési rendellenességeire. Más volt a helyzet az értelmiség baloldali képviselőivel: a mögöttünk álló közel egy évszázad magyar irodalma, mondjuk Ady Endrétől Illyés Gyuláig és Móricz Zsigmondtól Németh Lászlóig nagyrészt baloldaliként határozta meg magát (azért is neveléségek azok a próbálkozások, amelyek, mondjuk, Illyést valahol a jobboldalon helyezik el). Ugyanígy határozta meg magát a két világháború közötti és a későbbi erdélyi magyar irodalom nagy része is, például Kós Károly és Tamási Áron, hogy azokról, például Balogh Edgárról, Méliusz Józsefről, Nagy Istvánról már ne is beszéljünk, akik egyenesen a kommunista mozgalomban és ideológiában találták meg otthonukat.

Az erdélyi magyar baloldal írói mindazonáltal több tekintetben is eltértek az orthodox baloldaliság ideológiájától és kötődéseitől. Ez az eltérés talán abban ismerhető fel, hogy amidőn választani kellett a hivatalos baloldaliság és a magyar nemzeti közösség érdekei között, akkor (kevés kivétellel, mint amilyen talán Nagy István és Kovács György, meg persze jó néhány karrierista volt) mindig a nemzeti közösség szolgálatát tudták választani. Az elmúlt évszázad baloldali szellemiségének „nagy kalandja” talán azon az úton kereshető, amelyet bejárva ennek a szellemiségnek a képviselői, belátva az ideológia és az etika, az elmélet és a társadalmi cselekvés nemegyszer tapasztalt kínos és tragikus ellentmondása-

it, revideálni tudták korábbi eszmei pozíciójukat, és szembe tudtak fordulni hitelességüket vesztett nézeteikkel. A magyar és az európai gondolkodástörténetben nem volt ritka az ilyen önrevízió: a két világháború közötti magyar közélet viszonyai között is előfordult, hogy korábban a jobboldali vagy éppen szélsőjobboldali ideológiához vonzódó írástudók szakítottak nézeteikkel. A későbbiekben hasonló önrevíziót hajtottak végre azok, akik ifjúkoruk egyértelműen kommunista elkötelezettségével szembefordulva kerültek kezdetben a marxista ideológiára hivatkozó politikai rendszer belső kritikusai, majd határozott ellenfelei közé. Az erdélyi baloldali értelmiség esetében is bekövetkezett ez a világnézeti és politikai önrevízió: Benkő Samu, Tóth Sándor, Tordai Zádor és mindenekelőtt Gáll Ernő életútjára hivatkozhatom. Valamennyien megőrizték azonosulásukat az eredeti marxista nézetekkel, ugyanakkor egyértelműen szakítottak azzal az ideológiával és politikával, amelyet a marxizmus elfajulásaként bélyegeztek meg, és amelynek tulajdonképpen hitelesebb kritikáját adták, mint azok, akik a baloldalnak ezt a belső drámáját nem élték át. Az idő múlásával ezeket az erdélyi írástudókat inkább szociáldemokratáknak vagy baloldali radikálisoknak lehet tekinteni, mint orthodox kommunistáknak. A radikális önrevíziót maga a történelem tette indokolttá.

Gáll Ernő is azok közé tartozott, akik kellő elméleti következetességgel ismerték fel a korábban általuk is képviselt gondolkodás veszedelmes társadalmi, politikai, kulturális és morális következményeit, és a marxista elmélet eredeti (még a felvilágosodásra visszavezethető) racionalizmusának fenntartásával távolodtak el az úgynevezett „marxizmus-leninizmustól”, és jutottak el a szociáldemokrácia vagy éppen a baloldali radikalizmus, illetve liberalizmus álláspontjára. Kora ifjúságában kötelezte el magát a marxista ideológia és a kommunista mozgalom mellett, ebben bizonyára ifjúkori tapasztalatainak volt nagy szerepe: a kolozsvári egyetem jogi karán, majd filozófiai fakultásán tanult, korán bekapcsolódott az illegális kommunista párt által irányított diákmozgalomba, 1942-ben zsidó származása következtében munkaszolgálatra hívták be, 1944 őszén a buchenwaldi koncentrációs táborba került – mindez megalapozta azt a szerepet, amelyet a háború után személyes indítékoktól vezetve vállalt. Mindenesetre makacs igazságkeresése, elméleti igényessége és biztos tájékozódása, amelyről tanulmányai igen meggyőző képet adnak, valamint a köznapi életben szerzett tapasztalatai, minthogy egyetemi tanárként és a Korunk című folyóirat szerkesztőjeként sohasem húzódott meg a műhely zártabb világában – nos, mindez egyenesen arra a szerepre jelölte ki, hogy a magyar baloldali értelmiség önrevíziójának egyik kezdeményezője, hogy egy új, mégis következetesen baloldali orientáció egyik megalapozója és ideológusa legyen.

Ennek a személyes, egyszersmind eszme- és értelmiségtörténeti folyamatnak a tanúságtétele ölt alakot levelezésének abban az igen terjedelmes (közel nyolcszáz lapos) kötetében, amely most Gáll Éva (a tudós professzor felesége) és Dávid Gyula szerkesztésében, Horváth Andor válogatásában és Salat Levente bevezető tanulmányával egy időben Budapesten és Kolozsváron került az érdeklődő olvasó elé. A *Levelek 1949–2000* címet viselő kötet valamivel több mint fél évszázad levélanyagát tekinti át, és ahogy a bevezető tanulmányból megtudjuk, ötvenegy esztendő leforgása alatt 522 levelezőtárhoz címzett, illetve tőlük kapott, összesen 5612 levelet tartalmaz. Ennek a hatalmas mennyiségnek természetesen csupán egy kisebb részét, összesen 827 levelet közöl a kiadvány, a többi levél a kötethez mellékelte CD-lemezen található (ugyanítt van a kötet tartalomjegyzéke és névmuta-

tója – tulajdonképpen jó lett volna, ha a nyomtatott kiadványban is ott lennének ezek a jegyzékek, mert így meglehetősen nehézkes megtalálni az éppen keresett leveleket). Kétségtelen, hogy Gáll Ernő levelezése, terjedelmi tekintetben is a legnagyobb szabású hasonló gyűjtemények közé tartozik, talán csak Kazinczy Ferenc levelezésével lehet egybevetni: a „széphalmi remete” 1777 és 1831 között, tehát ötvenöt esztendő alatt valamivel több mint hatezer levelet írt – a hasonlóság Kazinczy és Gáll Ernő levelezése között egészen különleges.

Természetesen nem a levelezés időbeli terjedelme és a levelek száma indokolja az összehasonlítást, hanem mindenekelőtt a két levélíró helyzete és leveleik tárgya. Kazinczy elvonulva, a személyes érintkezést általában nélkülözve, csakis leveleiben diskurálhatott barátaival, írotársaival, ezekben a levelekben világította meg elképzeléseit és számolhatott be életének alakulásáról, személyes tapasztalatairól. Gáll Ernő, nagynevű elődjével ellentétben (előbb szó esett róla) a legkevésbé sem magányos műhelyben élt, tapasztalatairól, felismeréseiről, véleményéről, a körötte zajló szellemi és politikai életről mégis elsősorban leveleiben beszélhetett. Bármennyire is igyekezett tanulmányaiban megvilágítani az erdélyi magyarság mögött álló tapasztalatokat és az előtte álló feladatokat, ennek érdekében még eszmetársaival is vállalva a vitát és vállalva a hatalom neheztelését, számos felismerését kénytelen volt levelekben rögzíteni, ha igyekezett elkerülni a mindinkább szigorodó bukaresti politikai cenzurát és a várható megtorlásokat. Következésképp levelezését úgy olvashatjuk, mint ötven romániai magyar esztendő „bizalmas történetét” (akárcsak korábban, mondjuk, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, József Attila és Németh László levelezését), amely ilyen módon éppen azokat az eseményeket és összefüggéseket világítja meg, elemző alapossággal és személyes hitelességgel, amelyekre a korabeli nyomtatott beszámolók, tanulmányok, emlékezések, kifejezetten cenzurális okok következtében, nem térhettek ki, esetleg csupán utalásokkal célozhattak rájuk. Nem egyszerűen levelekről van szó: Gáll Ernő episztolái olykor terjedelmes esszék, amelyek mindig megfontolt érveléssel, széleskörű tudásanyag birtokában értelmezik, elemzik a felvetett kérdéseket: az erdélyi magyar értelmiségi tapasztalatokat.

A levelezés, mondhatni, minden történeti szakmunkánál hitelesebben és részletesebben számol be azokról a tapasztalatokról, amelyek megszabták az 1949 és 2000 közötti fél évszázad erdélyi magyar, romániai és kelet-közép-európai történelmét és értelmiségi életét: szinte mindenki és minden szóba kerül, aki és ami meghatározta, elszenvedte, véleményezhette ezt az igen kíméletlen korszakot. Gáll Ernő levelezőtársai a korszak erdélyi magyar szellemi életének vezető képviselői: Méliusz József, Balogh Edgár, Csehi Gyula, Veress Dániel, Huszár Sándor, Bodor Pál, Domokos Géza, Sütő András, Tóth Sándor, Kántor Lajos – van, aki több mint kétszáz általa vagy neki írott levéllel szerepel, és természetesen jelen vannak a magyarországi: Hegedüs B. András, Tánczos Gábor, Ilia Mihály, Szesztay András és a nyugati levelezőtársak is. New Yorkból Deák István, Bécsből Deréky Pál, Berlinből Balla Bálint, Genfből Molnár Miklós. A levélanyagnak ilyen módon a magyar értelmiségtörténet és -szociológia tekintetében is igen termékeny szerepe lehet. És természetesen igen érdekesek azok a levelek is, amelyek a magyar-román szellemi kapcsolatok alakulását, nem egy esetben konfliktusait mutatják be: a Francisc Pacurariuval vagy Tudor Bugnariuval folytatott igen érdekes levelezésre gondolok.

A levélgyűjtemény a kolozsvári tudós szemléletének következetesen érvényesülő nyitottságáról tanúskodik. Gáll Ernő, ellentétben a hivatalos marxista ideológia számos romániai vagy magyarországi képviselőjével, sohasem ismert tabukat, mindig jó szándékú mérlegeléssel ítélte meg azokat a nézeteket, amelyek, úgymond, nem feleltek meg az általa is vallott és képviselt eszmerendszer követelményeinek. Beszédese példája ennek az a levelezés, amelyet Mikó Imrével, az erdélyi magyar nem kommunista értelmiség neves egyéniségével (1940–1944-ben a budapesti országgyűlés erdélyi képviselőjével, később hosszú éveken át háttérbe szorított írástudóval) folytatott, akinek *Változatok egy témára* (1981) című tanulmánykötete az ő bevezető tanulmányával (és neki köszönhetően) jelent meg. Emiatt az előszó miatt súlyos szemrehányásokat kapott a vele különben régóta baráti viszonyt ápoló román írótól: Francisc Pacurariutól, akivel szemben igen megfontolt, egyszerűen eszmei nyitottságról tanúskodó érveléssel védte meg Mikó Imrét. Ebben az 1984. január 16-án keltezett levelében olvassuk a következőket: „Az emberek igen változhatnak, életük különböző szakaszaiban hol pozitív, hol negatív előjelű tevékenységet folytathatnak. Egész életpályájuk értékelése során mindezt figyelembe kell venni. Amikor Mikó könyvéhez az előszót megírtam, igyekeztem is következetes maradni ezekhez a szempontokhoz. Egyébként nyilván nem kívánok Mikó Imre elvtelen védelmezőjeként fellépni. Az ő esetében is csupán elveket és értéket próbálok érvényesíteni-védelmezni. Fatális tévedésnek, igazságtalanságnak tartom ugyanis őt bűnbakként a horthyizmus minden vétkéért megbélyegezni. [...] Azt is mondhatnám, hogy az ún. »Szent István-i gondolat« peccsétjét hordozza, de ezen belül inkább az Eötvös-féle liberális irányzathoz áll közel. Nem a Rákosi Jenő-féle erőszakos magyarosítás, a 30 millió magyar vágyalmának volt a képviselője. Ebben a felfogásban kell őt következetesen bírálni. Te viszont nem teheted, hogy ne vedd tekintetbe *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című fiatalkori marxista hatásokat hordozó munkáját, valamint azokat a hasznos műveket, amelyeket a felszabadulás után írt.”

Ugyanebben a levelében szállt szembe azokkal az alaptalan és gonosz vádakkal, amelyek Kós Károly születésének centenáriumát használták fel arra, hogy az erdélyi magyar irodalomnak ezt a nagyszerű egyéniségét mintegy kiiktassák a történelemből (emlékezetes, hogy a *Romániai magyar irodalmi lexikon* harmadik kötetének megjelenése is azért szenvedett késedelmet, mert a bukaresti cenzúra törölte a Kós Károly munkásságát bemutató összefoglalást). Gáll Ernő határozottan állt ki a nagyszerű író mellett, kifejezésre juttatva azt a megdöbbenést, amelyet a cenzúrának ez a brutális intézkedése okozott. „Térjünk vissza egy kicsit – írta Pacurariunak szóló levelében – a lefűjt Kós-centenáriumhoz. Tudnod, tudnotok kell, hogy ez az intézkedés valósággal traumatizálta az itteni magyar értelmiséget, hisz egy-két, valóban bírálandó újságcikk alapján vétó alá került egy olyan átfogó, sokágú életmű, amely éppen az együttélés, az ösztönző kölcsönhatások eszményesítésével szembefordult az irredentizmussal és a kivándorlásra szólító propagandával, hogy az ittmaradást és a román állam kereteibe való józan, realista beilleszkedést, a helyállást hirdesse. A sokszor egyoldalúan értelmezett Korunk-hagyomány színeiben én természetesen kritikailag viszonyultam hozzá, ma is sok elvi fenntartásom van vele kapcsolatban, de határozottan állíthatom, hogy a romániai magyarság identitástudatából, ha akarod, a »romániaiság«-ból nem lehet ezt az oeuvre-t kivetni. A Te »román humanizmusod« visszamenő hatállyal is párbeszédbe bocsátkozhatna az »erdélyi humánus« egykori magyar

képviselőivel, mint ahogy a szocialista humanizmus mai hívei sem vonhatják kétségbe más kortárs humanizmusok (keresztény, egzisztencialista, perszonalista stb.) létét, hanem dialogizálniuk kell velük. A humanizmus birodalmában sincsenek monopóliumok, a kizárólagosság e téren is csak zsákutcába, terméketlen monologizáláshoz vezet.”

Ugyancsak szellemi nyitottságát tanúsítják azok a levelek, amelyeket a nyolcvanas években, éppen „másként gondolkodóként” nehéz helyzetbe került Gyimesi Évával váltott, aki nyíltan számolt be a maga keresztény elkötelezettségéről, ez a vallomás Gáll Ernő részéről természetesen mindig megértésre talált. Ugyancsak megértésre talált az az aggodalom, amelyet a kolozsvári tanárnő levele az erdélyi magyarság mindinkább romló helyzetével és a közéletben használt fogalmak erkölcsi eróziójával kapcsolatban kifejezett. Ezúttal is érdemes idézni Gáll Ernő gondolatmenetét az 1984. március 31-én keltezett levélből: „Befejezésül még néhány szót a manipulációról, amelynek félelmetes erejét és következményeit évek óta ismerem. Kétségbeesetten kellett tudomásul vennem például, hogy az »olvasás« kulcsfogalmait, a hagyományok értékesítéséből és az önismereti erőfeszítésekből származó – gyakran érzelmi töltetű – kategóriákat bekebelezik, s ily módon semlegesítik. A fogalmak normális körülmények között is erkölcsi kopásnak vannak kitéve, hát még egy olyan struktúrában, amely a hatékony tömegközli eszközök monopóliumával is rendelkezik. A természeti környezet védelmezői úgy harcolnak a szennyező tényezők ellen, hogy megpróbálják csökkenteni, kiiktatni őket, de nem mondanak le a fákról, a folyókról, a levegőről. Mi sem adhatjuk fel azokat a fogalmakat, amelyek létünk, eszményeink közegtítői. Újból és újból kísérletet kell tenni arra, hogy megóvjuk vagy visszahódítsuk erkölcsi hitelünket.” Az a nyitottság, az az emberi szolidaritás, amely következetesen megnyilvánul a kolozsvári tudós leveleiben, mindenképpen minősíti nem csak Gáll Ernő személyiségét, hanem nézeteit és etikai alapállását is, nem véletlenül, hiszen mint az etika kérdéseinek tudós elemzője, mindig is egy humanista eszmeiség mellett tett hitet, és ez az etika a legkevésbé sem volt idegen az európai (a nyugati) gondolkodás zsidó-keresztény hagyományaitól.

Gáll Ernő leveleskönyve elsőrendű történeti forrást jelent, amely természetesen nem csak a mögöttünk lévő korszak (a kelet-közép-európai történelmet tragikus kényszerpályára terelő félévszázad) hiteles eseményvilágát, szellemi életét, emberi alakjait mutatja be, képet ad szerzőjének sorsáról, küzdelmeiről, munkásságáról, emberi dilemmáiról is. A tudósnak természetesen önmagával: saját téves nézeteivel, önként vállalt, egyszersmind a történelem által rákényszerített csapdák ravaszsága következtében elfogadott ideáljaival is meg kellett küzdenie. Ez a küzdelem nem volt igazán könnyű, hiszen nemegyszer a külső kényszer és a bensőleg kialakított meggyőződés kizárásával szemben kellett keresnie és felismernie a hiteles útirányokat. Gáll Ernőnek talán két olyan képessége-tulajdonsága volt, amely ezt az útkeresést meg tudta könnyíteni: mindig érvényesülő nyitottsága, ennek következtében sohasem utasította el a korábbi világképének nem megfelelő tapasztalatokat, és intellektuális ereje, amely egy valódi értelmiségitől elvárható módon, minden tapasztalatot és tudást (és főként a „kívülről” érkező elvárásokat) józan és szigorú kritikai elemzésnek rendel alá. Gáll Ernő ennek az értelmiségi személyiségnek és éthosznak a „bizalmas történetét” rögzítette leveleiben.

Pomogáts Béla